

הומור יהודי במרוקו

אשר כנפו*

”חֵב אֵיֶסְיָה בְּלַחְדֵיית”

הוא רוצה להלעיט אותנו בסיפורים

(במקום להגיש לנו ארוחת ערב, הוא מספר לנו מעשיות)

תקציר:

האם יש הומור מרוקאי? המחבר דן בהומור היהודי במרוקו בעקבות יציאת ספרו "תה עם נענע - ספר הבדיחה והחידוד של יהודי מרוקו". תוך מתן רקע תרבותי ודוגמאות להומור של יהודי מרוקו, המאמר דן בפנים שונות להומור זה, ובאמצעי הביטוי המגוונים שלו, החל בפתגמים, כינויים וקללות, עבור דרך שיבושים לשוניים ושימוש בפסוקים וכלה כמובן בבדיחות. הומור יהודי מרוקו פרח על רקע העושר הלשוני שלהם, שכלל חשיפה לערבית מוגרבית, ברברית, ועברית, ומאוחר יותר צרפתית ואף אנגלית וספרדית. ההומור היהודי המרוקאי שיקף את המציאות של היהודים. מציאות זאת הייתה, לפעמים, מרה וקשה. הצחוק המריר כלשהו היה אמצעי בדוק כדי לשכוח את המציאות הזאת ולהתגבר עליה. העיון בהומור העממי של יהודי מרוקו מהווה צוהר להוויה תרבותית עשירה של עולם שלם שאיננו כשהיה.

* אשר כנפו, סופר, מייסד ועורך את כתב העת **ברית-כתב העת הדו-לשוני של יהודי מרוקו**, ערך את **תה עם נענע**, ספר הבדיחה והחידוד של יהודי מרוקו, כתב ספרים רבים ביניהם: **התינוק מאופראן - (רומן)**, **חתונה במוגדור - (פואמה)**, **יכין - משנתו החינוכית של רבי יוסף כנאפו - (עיון)**.

knafoashbrit@gmail.com

מבוא

לפני מספר שנים התחלתי לרשום את החידודים והבדיחות ששמעתי מפי אבא – רבי שלמה חי כנאפו זכרונו לברכה. אחר כך התחלתי לרשום בדיחות ששמעתי גם מפי אנשים אחרים. אני יודע שאוצר הבדיחות של יהודי מרוקו הוא לאין ערוך יותר גדול מזה המופיע בספרי "תה עם נענע - ספר הבדיחה והחידוד של יהודי מרוקו" ובכל זאת החלטתי להוציא עתה את האוסף ואולי הדבר ידרבן אחרים לשלוח אלי בדיחות וחידודים נוספים לקראת מהדורה מוגדלת. גם ברור לי שחלק מן הבדיחות המובאות בספר, אינן שייכות בהכרח לפולקלור של יהודי מרוקו והן מובאות כאן מפני שגם במרוקו סיפרו אותן. דוגמא לכך הן הבדיחות על שחה (גיוחא). אלו בדיחות בין-לאומיות הכלולות באוספים רבים. אני בחרתי את אותן בדיחות שהיו שגורות במרוקו ואשר שמעתי אותן עוד בהיותי ילד. חלק גדול מבדיחות מרוקו לא מצא את מקומו בקובץ זה ואלו הן הבדיחות הנקראות בפינו בדיחות 'גסות'. בדיחות אלו לא היו נדירות ואחדות מהן מצחיקות ביותר אבל החלטתי שמקומן אינו בקובץ זה שמיועד לא רק לבוגרים שבינינו אלא גם ואולי בעיקר לבני הנוער ואף לילדים שלנו. כמו-כן לא הכנסתי בקובץ זה בדיחות רווחות על מרוקאים, בדיחות שאינן משוללות יסוד גזעני, כמו הבדיחה על המרוקאים שקובעים פגישות עם בחורות רק ביום רביעי – היום היחיד בשבוע שאין בו ש או הבדיחה שבה נשאל השומע: מה ההבדל בין פילם-צילום למרוקאי והתשובה היא: פילם אפשר לפתח, או הקביעה: מרוקאים אינם עצבניים, רק מעצבנים אותם והמהדרים מבטאים: מרוקאים אינם עטשבניים, רק מעטשבנים אותם, או הבדיחה על אותו אשכנזי אשדודי שסוטר לבתו כאשר היא מבשרת לו שהיא רוצה להתחתן עם גרוזיני והאבא הטוב גוער בה: מה? אין כבר מרוקאים באשדוד?

הציורים

חי כנפו צייר ה-Wall Street Journal מוסיף נופך וחוץ לספר בציוריו המרהיבים. ציורים אלה אינם משקפים בדיחה באופן מדויק. הוא השתמש בבדיחות כהשראה לציורים שעומדים בפני עצמן. מכאן כוחם וערכם ומכאן תרומתם הגדולה לספר.

הספר

פנים שונות להומור של יהודי מרוקו. הוא בא לידי ביטוי בפתגמים, בכינויים, בקללות, ברמזים, בשיבושים לשוניים, בשימוש בפסוקים וכמובן בבדיחות. כל אלה שיקפו את המציאות של היהודים. מציאות זאת הייתה, לפעמים, מרה וקשה. הצחוק המריר כלשהו היה אמצעי בדוק כדי לשכוח את המציאות הזאת ולהתגבר עליה.

השפה

חיי יהודי מרוקו התנהלו במדינה רב-לשונית. השפה המדוברת ברחוב היא השפה הערבית. אבל לשפה הערבית יש כמה רבדים. נתיחס לשנים מהם: השפה המדוברת, בבית, ברחוב וכו'. זה היה הרובד הנמוך של השפה. הרובד הגבוה הוא השפה הספרותית שדברו בה בחוגי האינטליגנציה, ברדיו ומאוחר יותר בטלביזיה. נוסף לערבית היתה השפה הַבְּרִיטִית או האמזיגית שדוברת על ידי היהודים הכפריים. אלה ברובם נהרו לערים ושפתם נבללה בזו של המקומיים. עם בוא הצרפתים למרוקו הם הביאו אתם את הצרפתית שאותה למדו הילדים בבית ספר אליאנס ומהם עברה להוריהם. ב"סְלָא" הילדים למדו חומש ומשניות וכך גם העברית תפשה את מקומה והשפיעה רבות כפי שנראה לעתים בפרק הקללות.

בערים כמו מוגדור (אסוורא) הייתה בעבר השפעה אנגלית גדולה כך שתוכלו לשמוע שם כי לעוגיות קוראים: קיקס Cakes לריבה קוראים: דזאם לקומקום קוראים: טיפוט Tea pot וכשרוצים להגיד: "לא חשוב", תוכלו לשמוע את הביטוי נְבֶרְמָן הנובע מהניב האנגלי Never mind. גם הספרדים השאירו את חותמם: שמלה נקראת בְּסֵטִידוֹ Vestido, חצאית נקראת פְּלֵטִיטָה, מגבת טוֹבְּזָה חולץ פקקים סָאקָא טְרָפוֹ (שיבוש של המילים Saca tapa) ושולחן כתיבה סקוטוריו Secretario.

הצרפתית נכנסה בעוצמה לתוך השפה והשפיעה מאוד על הדבור של יהודי מרוקו ואל תתפלאו אם תשמעו איש או אישה מתחילים משפט בעברית או בערבית ומסיימים אותו בצרפתית. למרות היות שתי השפות האלו כל כך שונות הן בהגיגו והן במבנה שלהן, הן התמזגו בפייהם של יהודי מרוקו בצורה מופלאה. שמעתי משפט כזה: "דְּקָרוּ בֵּינְתֵהוּם" שפירושו: הגיעו להסכמה. המילה דְּקָרוּ לא קיימת בערבית היא באה מן הביטוי הצרפתי d'accord שפרושו: אני מסכים. לקחו איפוא את הביטוי הצרפתי ויצרו ממנו פועל ערבי לכל דבר. אדם עצבני במקום להגיד לבעל ריבו: תן לי מנוחה יגיד לו: כְּלִיק טְרַנְקִיל Tranquille (שקט). שמעתי אישה אומרת לילדיה: "טוֹנְטוֹנְפוֹם זָא?" האם הדוד שלכם בא? המילה "טוֹנְטוֹנְפוֹם" מורכבת משני חלקים: החלק הראשון הוא טוֹנְטוֹן – דוד מהמילה הצרפתית Tonton החלק השני (פום) הוא סיומת ערבית שפרושה: שלכם. מישהו שרוצה להביע את הזלזול שלו כלפי מישהו יאמר ביטוי הנשמע ערבית לכל דבר: "זֵנָאפוּ עָלֵיהָ", אבל זהו שבוש של הניב je m'en fous (לא איכפת לי), צחקנו מאוד כאשר אמרה סבתא לחברתה: "חֶנָא, לְ זֵנָס" (אנחנו, הנוער). חנא (אנחנו בערבית) ל זנס La jeunesse. (הנוער). הסבתא ששמעה את הביטוי הזה בנערותה חשבה "חֶנָא, לְ זֵנָס" פרושו: בינינו. בליל השפות הזה שנטמע בשפה הערבית המדוברת של יהודי מרוקו הפך אותה למרתקת, מצחיקה ומיוחדת מאוד. היהודי והערבי במרוקו אמנם יבינו זה את שפתו של האחר, אבל הם מדברים שתי שפות שונות לחלוטין.

הפתגם

הפתגמים הם הגילוי הברור ביותר של החשיבה ההומוריסטית של יהודי מרוקו. אלפי פתגמים רוויי אירוניה הסתובבו בין המשפחות של יהודי מרוקו בכל מקום ומקום בו חיו. דודי, מכלוף כנפו ז"ל, אסף וכינס בעזרת אחיו ואחותו למעלה מאלפיים פתגמים. פרופסור יוסף שטרית מאוניברסיטת חיפה סיפר לי שהוא אסף חמשת אלפים פתגמים שהיו בשימוש בעיר תרודנט ולמעלה מעשרת אלפים פתגמים למרוקו כולה. האין זה מדהים?

הפתגמים שמשו את היהודים בכל מצב מחייהם. הם בטאו את המצוקות, הצער, החשדנות, הכעס, הלעג שלהם. רציתי לכתוב שהם בטאו את השמחה, אך ככל שחיפשתי לא מצאתי פתגם שיבטא שמחה אמיתית: שמחה לאיד כן: לְפִדוֹלֵי תַאֵי יְכָלֵס מְמִשְׁפֶּרְתוֹ (זה שנכנס לעניין לא לו, משלם את הנזק מכיסו), די זָאב לְעֵסָא יְתִכָּאֵל בִּיָּהָה (מי שמביא מקל, ילקה בעצמו מאותו מקל). ואם נחשוב על הפתגם כאמצעי חינוכי נוכל להגיד שהפתגם האחרון נועד, בין היתר, ללמד את האדם לקחת אחריות על מעשיו.

כאמור, באמצעות הפתגם, היהודי הביע את כעסו, וכך, אולי, נמנע מלהגיע לאלימות: "תְּכַלְנִי נְבֶרְמָן" (הכנס אותי על מנת שאוציא אותך) אומר, למשל, מישהו שהיטיב עם חברו ועזר לו

להתקבל לאיזה מקום עבודה וזה מיד מתחיל לחתור תחתיו. "סי מאי בית סי מאי סבאח!" (אחד לא ישן והשני לא יקיצ) יגידו על שני אנשים או שני דברים גרועים באותה מידה. כאלה ששימשו כדי להביע לעג: אישה אומרת על אישה אחרת, זקנה המתאפרת ומתלבשת כמו צעירה כדי למשוך את תשומת לבם של הגברים: דַּיְאָאָא פְּלִמוֹת אוּעִינִיָּה פְּדַפְרָפִישׁ (המשמעות: התרנגולת נשחטה והיא עדין תרה בעיניה אחרי התרנגול-המחזר). יש כמובן הרבה רשעות באנלוגיה בין תרנגולת שחוטת התרה בעיניה אחרי המאהב שלה לבין אישה מזדקנת, אבל זו דרכם של פתגמים שככל שהם מוחצים, הם מוצלחים יותר.

המצב הקשה בו היו נתונים היהודים יצר פתגמים רבים בהם היהודי בא חשבון עם אדון הארץ: "סְלָאָם עֲלָא עַרְבִי, תְּכַסֶּרְ כְּבֻזָּה" (אמור שלום לערבי, תפסיד כיכר לחם, במשמעות: לא כדאי לך להתיידד עם ערבי). יש אפילו שבפתגם אחד היהודי יכול לבוא חשבון, בו זמנית, עם כמה גורמים: הנה למשל פתגם שנובע מכעס שהיה לחזן מסוים על בני קהילתו שהיו מתקנים אותו ללא הרף על כל שגיאה קטנה. פעם, כאשר קרא: יִשְׁמַח בַּמְקוֹם יִשְׁמַח כֹּל הַמִּתְפַּלְלִים צַעְקוּ לַעֲבָרֵי: יִשְׁמַח! יִשְׁמַח! הוא כל כך כעס שאמר לאשתו: תראי מה עשו לי בשביל חיריק אחד! נמאס לי מהיהודים, אני מתאסלם! בשבת שלאחר מכן כאשר ישב לאכול, הגישה לו אשתו מרק קר.

- מה זה? השתנק היהודי, אין סְכִינָה (חמין) היום?

- מה פתאום סְכִינָה? הרי התאסלמת!

- מה, אין אפילו בִּינְדָה (הביצה של החמין)?

- אין!

- אז לא כדאי להיות מוסלמי, אני חוזר להיות יהודי!

מזה יצא הפתגם: תְּסַמֵּד עֲלָא חִירִיק וְרִזַּע עֲלָא בִּינְדָה, כלומר, נשתמד בגלל חיריק וחזר בו בגלל ביצה. וכך, בפתגם אחד, האיש שלנו בא חשבון עם קהילתו, עם האיסלם ועם עצמו.

יש והעוקץ של בדיחה הופך לפתגם כמו אותו אורח שישב עם מארחיו לסעודה ומתוך גינונים לא אכל דבר. אמרו לו פְּלִתִי מָה פְּלִתִי פְּלִמִידָה חֲדָרְתָּ, כלומר אכלת או לא אכלת, ישבת ליד השולחן ועל כן זה נחשב לך כאילו אכלת, או כמו הסיפור על אותו קמצן ששאל את אורחו מה ישתה תה או קפה? והוא עונה לו, לאה יְרַחֵם בְּבֶקְ לִי קָאן יַעֲטִיהוּם בְּזוּז, כלומר שהאל ירחם על אביך שנהג להגיש את שניהם, וכך הוכיח האורח את מארחו על קמצנותו.

הכינויים

לשימוש בכינויים יש מקום גדול בקהילות היהודיות במרוקו. עד היום, למעלה מחמישים שנה אחרי שעזבנו את עירנו, כאשר אני פוגש חבר ילדות, הוא אומר לי: אתה זוכר את פלוני בן פלוני? אני מקמט את מצחי כדי לזכור מיהו אותו פלוני בן פלוני, אז חברי דוחף אותי קלות ואומר: בּוּ לְפִלָאָב!!! שמתם לב לכך ששמותי אחרי הכינוי בּוּ לְפִלָאָב שלושה סימני קריאה? זה מפני שחברי שם אותם שם בכוונה כדי לעורר את זכרוני מתרדמתו.

ואכן, כמעט לא הייתה משפחה שלא הודבק לה כינוי. למשל: בֶּן-טֶנָה (הבן של סולטנה) בֶּן-נְגֵרוֹ (בן הכושי) בֶּן-לוֹקוֹ (בן המשוגע). והכינוי היה תופס עד כדי כך שלפעמים הפך לשמה של אותה משפחה. משפחת אלמוזינינו עברה בחלקה מתטואן לסֶפְרוֹ. מיד זכתה לכינוי: תְּטוּאָנִי, היום תוכלו למצוא באותה משפחה שנים או שלושה אחים ששם משפחתם הוא אלמוזינינו (אלה שנשארו בתטואן) ושנים או שלושה אחים ששם משפחתם הוא תְּטוּאָנִי (אלה שעברו לסֶפְרוֹ).

ניבים וביטויים

הניבים והביטויים תרמו גם הם את חלקם להומור של יהודי מרוקו. כשמישהו רצה להתפטור ממישהו, הוא לא אמר לו בפשטות: "לך מפה!" אלא הוא היה חי עמנו כאן, היה אומר לו קרוב לוודאי: "תתנדף" או "תתחפף". במרוקו העדיפו לשון ציורית: "זיד כְּלָפָה!" - הוסף צעד, המשך לצעוד כדי שלא נצטרך לראות אותך עוד. היום חוזרים לניב הזה כאשר מסלקים מישהו באמירה: תן גז! אם הבעל מבקש מאשתו שתגיש לו בשר ואין בשר בבית היא תגיד לו: "מְנִיין? מְדָאר זְדִי?" (מאין? מבית סבי?) כלומר: מאיפה אתה רוצה שאביא לך בשר? מבית סבי? (שבוודאי שוכן בבית החיים!) ואם הילד חוזר מבית ספר ושואל את אמו: "מה יש לאכול?" היא תענה לו: "דְּזָאז אולְפְּרָאד!" (תרנגולות ואפרוחים, אוכל מובהק של עשירים) הוא מיד מבין שעליו לאכול פרוסת לחם יבש כדי להשקיט את רעבונו.

תכסיס ההקטנה והדיסקרדיטציה

ההתנהגות במסחר הקמעונאי דורשת אף היא שימוש בהומור, כזה שיש בשפע אצל האישה הקונה בשוק. האישה משתמשת באמצעי שאפשר לקרוא לו "תכסיס ההקטנה" היא לא תגיד: תְּפָחָה (תפוח) אלא: תְּפִיפָחָה - תפוח קטנטן. היא לא תגיד זִיתוֹן (זיתים) אלא תאמר: זְאֵוִיתָנָא: זיתים קטנטנים. וכל כך למה? כדי להפחית את ערכם בעיני המוכר ולגרום לו להוריד את המחיר. מאותה סיבה ממש היא תנהג בשיטה שנקראת לה "שיטת הדיסקרדיטציה", היא תצביע על ירק טרי ביותר ותשאל: "כמה עולה הירק הקמול הזה?" או תכניס את אצבעה לתוך דג שעדין מפרפר ותגיד: "מה מחיר הדג הזה? נדמה לי שהוא כבר מתחיל להעלות ריח!"

ההומור הכפול

הייתה גם שיטת ההומור הכפול: כדי להגיד על מישהו שהוא שתום-עין היו אומרים: פְּרָדִי דִיעֵינו (בתרגום מדויק: בעל עין אחת מתוך זוג עינים) – המילה פְּרָדִי היא כמו בעברית: פְּרֵט – [זוג או פרט]) אבל באו הליצנים ולקחו את המובן האחר של המילה פְּרָדִי (אקדח) וכשהיו רואים אדם בעל עין אחת, היו אומרים: Le revolver de son œil - אקדח עינו.

מילה בוטה בטון מרוכך

דרך נוספת של ההומור היא השימוש במילה בוטה בטון מרוכך: למשל אימא הכועסת על בתה, תאמר עליה בנימה אוהבת: הֶלְמְגוֹנָה (המגונה!) או אותו אדם הקורא לבנו כך: "פִּיין קוֹנְתִי אַ תוֹעֵיבָה?" (היכן היית, תועבה?) בשני מקרים אלה היה שימוש במילים העבריות. (מגונה, תועבה) ולמה דוקא בעברית? אולי כדי שאיש לא יבין את הקללה.

מלים עבריות

ואמנם, השימוש במילים עבריות היה אחד מביטויי ההומור הנפוצים ביותר. במקום להגיד "עשתה בו שמות" יגידו: "עשתה לו לְהֵתֵם וּלְכֵלָא" על פי דניאל ט' פס' כד' "שְׂבָעִים שְׂבָעִים נִחְתָּד על-עמֶמְךָ וְעַל-עֵיר קְדִשְׁךָ, לְכֵלָא הַפֶּשַׁע וּלְחַתֵּם (וּלְהֵתֵם) חַטָּאוֹת (חַטָּאת) וּלְכַפֵּר עוֹן, וּלְהַבִּיא, צְדָק עֲלֵמִים; וְלְחַתֵּם חֲזוֹן וְנְבִיא, וְלִמְשָׁח קְדֹשׁ קְדֹשׁ קְדֹשִׁים". או במקרה של אותה אישה שרבה בקולניות עם שכנתה, מתרברבת בפני חברותיה: "תִּיחַתְּ עֲלֶיךָ בְּאוֹחַדְּ תִפּוֹל!" (נפלתי עליה ב"תפול" הגון)

כלומר **טפּלתי** בה בצורה נחרצת והכוונה למילה **תפל** מתוך שירת הים "תפל עליהם אימתה ופחד" ובלי להיות מודעת לכך היא יוצרת, אם אפשר להגיד כך, לשון נופל על לשון: תפול וטיפול.

התרגום מערבית לצרפתית או לעברית

אחד התחביבים של יהודי מרוקו היה לתרגם מילה במילה ביטויים ערביים לצרפתית או לעברית. לרוב, התרגום היה גורם לצחוק רם. ראינו למעלה את התרגום של פְּרָדִי דִיעֵינו (שטום עין) Le revolver de son œil - אקדח עינו. הנה כמה דוגמאות נפוצות בתרגום מערבית לעברית: כשמישהו רוצה להגיד לחברו: אל תתערב, הוא אומר: עֵבִיָּה פְּסוֹק כְּאַסֶּק התרגום המילולי הוא: קח אותה בקוצים של ראשך. המובן הוא: טפל בקוצים שיש לך בראש. אבל המילה סוק פרושה גם שוק, אז יש מי שיתרגם קח אותה לשוק של ראשך. או הביטוי: כְּנָאֵר! אפשר להסביר כקריאה של הבעת תמיהה. אבל כְּנָאֵר, פרושה גם כן: מלפפון. אז תארו לעצמכם עולה חדשה שנדרשת לשלם סכום נכבד במכולת וכדי להביע את תמיהתה תקרא לעבר בעל המכולת: מלפפון!

הקללות

הקללות, לכאורה, הן תופעה של העדר הומור. כך בדרך כלל. אצל יהודי מרוקו, לא. גם בקללות יש לא מעט הומור. אומרים למישהו: מְאֵתְקוּמָס (שלא תקום!) ולא ברור כלל למה מתכוונים. לתרנגול המציק בקריאותיו יגידו בחוסר סבלנות: סיר, לָאָה אֵינְטִיכֵ סִי חָבָא פְּלַחְנָאק! (לך, שיתן לך הא-ל איזה פצע בגרון). הקללה הזאת מצחיקה את השומעים אותה, אם היא נאמרת לחזן או לפייטן, יש בה עדין שרידים של הומור, אם היא תזרק סתם כך בתוך ויכוח קולני היא מקבלת את כל משמעותה המרושעת ומאבדת כל זכר להומור.

הקללות ההפוכות

נראים ונשמעים כמקללים אבל בעצם מברכים: לָאָה אֵינְטִיכֵ מָא תְּאָקֵל (שהא-ל יתן לך מה לאכול!) סיר לָאָה אֵינְטִיכֵ סִי רְבָחָה כְּבִיכָה (לך, שהא-ל יתן לך זכייה גדולה!) ממי למדו את זה? אולי מבלעם הרשע.

שיטת ניטרול הקללות

השימוש בקללות היה נפוץ ביותר. לפעמים הקללות הכילו, כאמור, לא מעט סממני הומור, אבל לא נכנס לסוגיה הזאת, רק נאמר שאימא שבְּתָה מרגיזה אותה, אינה יכולה להתאפק ומקללת אותה קללה נמרצת. אלא מה? ברגע האחרון המחשבה שקללתה עלולה להתקבל מבהילה אותה. על כן היא מחליפה את נוסח הקללה, וכך במקום להגיד "אֵינְטִיכֵ עֲלִיכֵ בְּטֵל" (שתפול עליך אשמת שווא) היא תאמר: "אֵינְטִיכֵ עֲלִיכֵ בְּרֵטֵל" (שתפול עליך ציפור קטנטנה), ובמקום לקלל את בנה בקללה הקשה ביותר: "איטיח לו מזלו!" (שיפול לו מזלו [שישאר ללא מזל]) היא תאמר: "אֵינְטִיכֵ לוֹ סְרוּאָלוֹ!" (שיפלו לו המכנסים).

שיטת הברכה שהיא קללה

לפעמים אנשים נראים כמברכים ובעצם יוצאת מפייהם קללה:

אַסֵּ כְּבָאֵר מְחָמֵד? מה שלום מְחָמֵד?

יעֵבִיבְאַסֵּ! שיקח את צרותיך!

אבל הברכה-קללה הטובה ביותר ששמעתי בעניין זה, היא זו שאמר לי הרב ישראל מימרן: איש אחד אמר על אדם מזיק ורע ביותר: לָאָה יְעִטִיָּה קֶלֶתְ סָחָא ותוּלָאן לְעֵמָאֵר! (שהאל יתן לו ייסורים קשים עם... אריכות ימים!)

הקללה העצמית

רבקה אמנו אמרה ליעקב: "עלי קללתך בני" והנשים שלנו הלכו בעקבותיה. אם המדברת על בנה ומזכירה סכנה כלשהי המאימת על בריאותו מיד מוסיפה "מא נחַדְרָס" (שלא אהיה נוכחת) כלומר שלא אהיה כבר בעולם הזה. אישה המזכירה את בנה או בתה, מוסיפה: "נְקוֹן כְּפָרָה עֲלֶיךָ/עֲלֵיךָ" (שאהיה כפרתו / כפרתה) לימים, הקללה העצמית הזאת קבלה צורה ציורית יותר: "נְקוֹן מְדוּאָרָה עֲלֶיךָ/עֲלֵיךָ" (שיסובבוני סביבו/סביבה, כלומר: שיסובבו אותי כמו שמסובבים תרנגול כפרות סביב הראש). האישה היהודיה מוכנה אמנם להקריב את עצמה ולהיות "מסובבת" כמו כפרה מסביב לילדיה, אבל אם מרגיזים אותה ואומרים משהו רע על בנה, היא מתקיפה ללא רחם: "תְּקוֹן כְּפָרָה עֲלֶיךָ!" (שתהיה כפרתו).

הקללה הסדיסטית או הטלסקופית

יש ומישהו מקלל, אבל הקללה - למרות היותה מוחלטת - לא מספקת את אומרה על כן הוא מכפיל ומשלש אותה. הקללה היא טלסקופית מפני שכמו מקל דיג, היא נובעת מקודמתה. שתי דוגמאות: הקללה הידועה: "יְנַעַל דִּין בּוֹק" (מקללים את דתו של אבי המקולל) והמקלל אינו מסתפק בכך ומוסיף: "אוֹדֵין בּוֹבּוֹק!" (אביך ואבי אביך) ואם הוא כועס מאוד הוא מוסיף: "וּבּוֹבּוֹק!" (ואבי אבי אביך). או, מישהו המקלל את האחר: "לָאָה יַעֲטִיכָ לְעָמָא!" (שהא-ל יתן לך עיוורון) ושוב הקללה אינה מספקת אותו על כן הוא מוסיף: "פְּזוֹז דְּעֵינִיכָ!" (בשתי עיניך!) או כשהוא מקלל ואומר לאויביו: "תְּקוֹן דְּרָהוּם כְּלָה!" (ייחרב ביתם) אבל הוא לא מסתפק בכך ומוסיף: "עֲלֵיהוּם!" כלומר שייחרב ביתם כאשר הם מצויים בתוכו!

הקללה על תנאי

כשמישהו רוצה להשיג שקט מוחלט, הוא יכול להשיגו בקללה מותנית: "לִיבְרָא פְּשָׁקָ אוֹלֵיחֶדֶר אֵיתְלָקָ!" (המחט בתקרה ומי שידבר יקבל התקף, מה ענין המחט בתקרה לא אוכל להגיד, אבל העיקר כאן הוא החרוז).

שיטת הסובטיטוציה

כשאתה מדברת על סכנה המרחפת על אחד מילדיה היא לא תגיד את שמו או את שמה אלא תחליף אותו בביטוי. לְבָן: "לְעֵדוֹ דְּאֵלוֹ" (האויב שלו), לְבַת: "לְעֵדוּאָה דְּאֵלָהָ" (האויבת שלה). והכוונה שלה היא שמה שצריך לקרות לבן או לבת יקרה לאויב שלהם.

הקללה האילמת

לפעמים, אין צורך לדבר כדי לקלל, אפשר לעשות זאת באמצעות תנועה פשוטה: כשיהודי מרוקאי מחזיק את שתי האצבעות שלו, האצבע והאמה, פשוטות בכיוון פניו של האדם העומד מולו, אינו מתכוון כמו צ'רצ'יל לסמן ניצחון אלא לאחל לו שיתעוור.

הומור הכתובים

גם בכתב היה שימוש נרחב בהומור. למעשה, הייתה תגובה לכל אירוע חשוב. תגובה שנכתבה ואחר כך הותאמה לאחת המנגינות כדי שיוכלו לשיר אותה. בעת מכת ארבה על מרוקו, התחברה קצידה בשם: קצידה דְּזָרָאד (הבלאדה לארבה). בעת מגפת פשפשים נכתבה "קצידה דְּל בָּאק" קצידת הפשפשים, כאשר מישהו רצה להתריס על שתיית האלכוהול המוגזמת, חיבר קצידה הנקראת "הויכוח של העראק עם היין", בשעה שהיתה בצורת ורעב, נכתבה קצידה הנקראת "קצידת לְמֵיזְיָה" (הקצידה של העוני). קצידה מיוחדת הוקדשה למריבות התכופות בין שכנים:

לקצידה דְּזִיבְאָן". ישנן גם : קצידה דסכינה (בלאדה לחמין) המיוחסת לרבי דוד יפלאח, קצידה דְּלִי כְּאוּנִי (הבלדה של הריקן) קצידה דִּי הַמֵּן (הבלדה של המן) שהייתה מדוקלמת בפורים וקצידת היטלר שנתחברה בימי מלחמת העולם השנייה ועוד רבות אחרות.

עיוות פסוקים

אחד האמצעים החביבים ביותר על חומדי לצון היה השימוש בפסוקים או עיוותם, הוספת חריזה בערבית או בצרפתית :

לְכֶה דוֹדֵי יְדֻבְּוֹק בְּלִפְדֵי (לכה דודי יירו בך באקדח).

לְקֵרָאֵת פֶּלָה יְדֻבְּוֹק בְּלִמְקַחְלָה (לקראת כלה יירו בך ברובה).

עיוות פסוקים : "וברוב גאונך תהרס קמיד, תשלח חרונוך יאכלמו כקש, תביאמו ותטעמו בהר נחלתך" (מתוך שירת הים) יאמר : "וברב גרונוך תהרס כרמך תשלח חרונוך יאכלמו כרפס תביאמו ותטעמו בהר מחלתך".

עוד אפשר להביא כהנה וכהנה דוגמאות לאמור לעיל, אך, אני רוצה להתרכז הפעם בבדיחות והחידודים שהשתמשו בהם במרוקו. אחד המאפיינים הבולטים ביותר של יהודי מרוקו היא חיבתם למילה הטובה, לבדיחה הנאמרת לא סתם כבדיחה אלא כאילוסטרציה של מציאות מזדמנת. היו אמנם יהודים שהתמחו בסיפורי בדיחות אבל מלבדם, כל יהודי מצוי היה בעל אוצר של בדיחות ששימשו אותו בשלבים שונים של חייו. מספר הבדיחות נקרא בערבית מוגרבית "גִּזְם" ומיד אנו מבחינים בשורש ג.ז.מ. כלומר אדם שמגזים, שמקצין סיטואציה מסוימת כדי לעורר את צחוקם של אחרים.

אבי, רבי שלמה חי כנאפו עליו השלום, לא היה גִּזְם אבל היה לו חן רב ואוצר עצום של בדיחות וכשישב בחברת אנשים, אפשר היה לשמוע אותו מתחיל משפט בצורה כזאת : "זה כמו אותה אישה ש... " או : "זה דומה לסיפור של ה... " אימי עליה השלום, ידעה גם היא את כל רפרטואר הבדיחות של אבא אבל היא לא הייתה מסוגלת לספר אותן בעצמה, על כן, כאשר דברו בנוכחותה על נושא שהזכיר לה את אחת הבדיחות, הייתה אומרת לאבא : "שלמה, ספר להם את הסיפור של אותו איש ש... "

לעתים קרובות, הבדיחה הייתה לובשת צורה של "מענה" - מעין אלגוריה קטנה, שבעזרתה האיש המספר מעביר מסר ברור מאין כמוהו לאיש שיחו. הנה למשל בבדיחה הבאה שסופרה לי על ידי משה גבאי, ואשר סיווגתי אותה בתוך המדור "אורחים" :

האיש מקבל אצל מארחיו אוכל מועט, הוא רוצה לבקש עוד ומתלבט איך לעשות זאת. במקום להגיב בפשטות : אפשר לקבל עוד מהתבשיל הטעים הזה? הוא מחליט למסור את המסר בצורת הלצה ומספר להם את הסיפור הבא :

כשבא האורח לבית מארחיו, לא ידע מה יהיה גורלו. האם הגיע לבית מאותם בתים שמרחיבים את הדעת ונותנים לאכול מלוא הצלחת או שהגיע לבית של קמצנים הממעטים בהגשת כבוד לאורחיהם?. הגיעה שעת הארוחה והאורח הבחין בכך שהצלחות המונחות על השולחן גדולות ונאות. האורח צהל בלבו :

"אם הצלחות הן כאלה, אז האוכל שיוגש בהן יהיה בוודאי בהתאם!"

והנה נגשה אליו בעלת הבית והניחה בצלחתו חתיכה קטנטנה של דג. ישב האורח נדהם מול צלחתו. לא נטל אפילו את מזלגו. כשראה בעל הבית שהאורח אינו אוכל, שאל אותו :

"מה העניין אורח יקר? אינך אוהב דג?"

”אוהב גם אוהב!”

”אז למה אינך אוכל?”

”הייתי רוצה פחות צלחת ויותר דג!”

לא התכוונתי בספר זה להוסיף למדף עוד ספר בדיחות. הכוונה שלי הייתה – באמצעות ההומור העממי, לצייר עולם שלם והווייה עשירה ומרנינה. אין כמו ההומור כדי לקרב רחוקים. ממרומי גילי המתקדם אני יודע שאם העם שלנו היה מכיר יותר איש את מנהגי רעהו ואת סיפורי ההווי שלו היינו מתקרבים זה לזה הרבה יותר. הניכור היה פוחת ואהבת הבריות הייתה מעמיקה והופכת אותנו לחברה בריאה יותר.